

УДК 902.01:903.2 (477) «632.5»

Ігор Піструїл

СТРУКТУРА ПОСЕЛЕНЬ ЕПІГРАВЕТСЬКИХ МИСЛИВЦІВ НА БІЗОНА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Для більш повної реконструкції життєдіяльності первісних колективів крім всебічного аналізу археологічних колекцій пам'яток необхідно вивчати і саму структуру давніх поселень. Але при вивченні структури поселень ми частіше за всього маємо справу з нашими інтерпретаціями, ніж з реальністю. Яскравим прикладом цієї ситуації є реконструкція структур поселень епіграветських мисливців на бізона, що досліджені у Північно-Західному Причорномор'ї – Анетівка 2 та Велика Акаржа.

Стоянка Велика Акаржа знаходиться на правому березі р. Акаржа у 1,5 км на південний схід від с. Великодолінське (Біляївський р-н Одеської обл.). Пам'ятка відкрита В.І. Красковським у 1955 р. Перші дослідження на стоянці провів П.І. Борисковський у 1959 та 1961 рр. [1]. Ним було досліджено макроскупчення кісток і фауни площею 130 м², де було виявлено близько 19000 кременевих виробів і розколоті кістки.

Техніка первинного розщеплювання – призматична. Серед виробів зі вторинною обробкою переважають мікропластини та мікровістря з притупленим краєм (близько половини всіх виробів). Скребочок (кінцевих) трохи менше, ніж різців (серед них переважають ретушні). Матеріали пам'ятки (як частково розкопаної та достатньо відомої на той час) слугували підставою для виділення акаржанської культури [2]. У цілому, отриманий у ході розкопок П.І. Борисковським матеріал відноситься до епігравету (без сторонніх інокультурних домішок).

У 1988-1993 рр. дослідження на пам'ятці продовжив І.В. Сапожников. За цей час було розкопано більше 300 м² площі стоянки, де було виявлено більше 30000 кременевих виробів [3, с.15, 132]. Аналіз проведеного В.Ф. Петрунем

геологічного дослідження на стоянці [4], а також отримані дати (19200±200 Кі-11307; 19055±200 Кі-11340; 18760±210 Кі-11306) [5, табл.4] дозволили дослідникові передатувати вік стоянки максимумом останнього зледеніння. Отриманий у ході розкопок 1988-1993 рр. кременевий матеріал, у цілому, характеризується як епіграветський, проте «немногочисленные, но выразительные формы и типы орудий, которые можно охарактеризовать как ориньякоидные», дали підставу виділити І.В. Сапожникову новий тип індустрії – «граветоїдно-ориньякоїдні індустрії» або т.з. «ориньякоїдний епігравет» [6, с.228, 230]. Таке визначення пам'ятки зустріло серйозні заперечення серед низки дослідників, які визначили «ориньякоїдні форми» Великої Акаржі як епіориньякську домішку [7].

За результатами досліджень 1988-1993 рр. І.В. Сапожниковим [8] на стоянці Велика Акаржа виділено чотири окремі господарчо-побутові комплекси (рис. 1, 2, 3). Ці комплекси пов'язуються дослідником з сезонним мешканням на території пам'ятки окремих сімей мисливців на бізона. Макроскупчення, що було досліджене П.І. Борисковським, також інтерпретується як окремі господарчо-побутові комплекси, правда накладені один на одного [9, с.66]. Підставою для цього, крім можливих малопотужних скупчень, слугувала начебто присутність залишків 10-12 вогнищ.

Пізньопалеолітичне поселення мисливців на бізона Анетівка 2 виявлене у 1978 р. і систематично досліджується вже більше 30 років Причорноморською експедицією під керівництвом В.Н. Станко (1978-2007 рр.) та І.В. Піструїла (2008-2011 та 2015 рр.). Результати досліджень добре представлені в археологічній літературі [10].

Поселення розташоване на мису правого берега річки Бакшали, притоки Південного Бугу, на південно-західній околиці села Анетівка Доманівського району Миколаївської області. За час розкопок було вивчено близько 1500 м² площі пам'ятника та знайдено більше 1,5 млн. кременевих виробів і близько 0,5 млн. уламків кісток тварин [11, с.131]. Серед фауністичних залишків близько 98% всіх кісткових визначних залишків складають кістки бізона [12, с.129]. Вік пам'ятки визначається 18-19 тис. років, що відповідає максимуму останнього заледеніння (радіовуглецеві дати: 18040 ± 150 ЛЕ 2424; 19088 ± 980 ЛЕ 4610; 19170 ± 120 ЛЕ 2947) [13].

На дослідженій площі поселення були виділені три структурно та функціонально різних комплекси:

а) макроскупчення кременю та фауни (до 500 м²);

б) група окремих мікроскупчень (біля 40), в яких знаходяться кістки тварин і кременю, що розташовані на ділянці на захід від макроскупчення;

в) комплекс, що розташований на північ від макроскупчення та складається з мікроскупчень в яких знаходяться переважно розколоті кістки, кам'яні ковадла, абразиви, відбійники та кременеві знаряддя: гальки, осколки, нуклеуси, вироби зі вторинною обробкою тощо.

Виробничий комплекс Анетівки 2 характеризується наявністю повного циклу розщеплювання кременя: від розколотих гальок і нуклеусів до готових знарядь праці. Серед виробів із вторинною обробкою абсолютно переважають мікропластини та мікрівістря з притупленим краєм. Друга за чисельністю група виробів – різці, серед яких переважають ретушні. Скребачки – кінцеві, виготовлені переважно на пластинах, більш ніж у 10 разів поступаються за чисельністю різцям. Також у колекції присутні вістря на пластинах і відщеплах, проколки, долотовидні вироби й ін. Великою серією представлені вироби з кістки та рогу (вістря, лошила, прикраси).

Макроскупчення простягається по лінії

Пд-С–Пн-3 та інтерпретувалось В.Н. Станко як ритуальний комплекс [14, с.131-132]. Після того, як люди залишили поселення, це скупчення, вірогідно, зазнало часткового руйнування, і з частиною комплексу з виробництва кам'яних і кістяних знарядь, що розташоване на північ, сформувало потужне скупчення кременю та фауни. Група окремих мікроскупчень, що досліджені на західній ділянці розкопу, інтерпретується як виробничі комплекси по утилізації мисливської здобичі. Поселення повністю не досліджене. З 1992 року досліджується виробничий комплекс, що був пов'язаний з первинним розщепленням кременевої сировини та виготовленням виробів зі вторинною обробкою, що знаходиться на північно-східній ділянці поселення [15, с.206-227].

Деяко інакше інтерпретує структуру поселення Анетівка 2 І.В. Сапожніков. Спочатку, він припускав, що макроскупчення на Анетівці 2 – результат багатократного сезонного накладення окремих господарсько-побутових комплексів один на одного. Але пізніше, вказуючи на відсутність залишків вогнищ на макроскупченні, І.В. Сапожніков запропонував іншу інтерпретацію макроскупчення кісток і фауністичних решток. За новою оригінальною інтерпретацією макроскупчення на стоянці Анетівка 2 – результат багаторазового прибирання продуктів життєдіяльності території мису від попередніх відвідувань мисливців на бізона [16, с.69].

На обох пам'ятках досліджені «макроскупчення» й окремі невеликі комплекси археологічного матеріалу, з кісток і кременевих виробів. Обидві пам'ятки мають однакову структуру, об'єкт полювання (переважають кістки бізону) та техніко-типологічний склад кременевих колекцій. Різниця між пам'ятками фіксується в їх розмірах (площа поселення Анетівка 2 у декілька раз більша, ніж у Великій Акаржі), кількості кременевого інвентарю (на Анетівці 2 його набагато більше). Крім того, на поселенні Анетівка 2 присутня численна колекція виробів з кістки. Таким

чином, скоріш за все, деякі відмінності між структурами цих пам'яток мають не господарський, а кількісний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисковский П.И. Раскопки позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа в 1961 году / Павел Иосипович Борисковский // Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1961 год. – Одесса: Одесское книжное изд-во, 1963. – С.7-10; Красковский В.И. Стоянка позднепалеолитического времени вблизи Одессы / Валентин Иванович Красковский // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – 1957. – Вып. 7. – С.5-6.
2. Рогачев А.Н. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма / А.Н. Рогачев, М.В. Аникович // Палеолит СССР. – М.: Наука, 1984. – С.162-271.
3. Сапожников И.В. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины / Игорь Викторович Сапожников // Кам'яна доба України. – 2003. – Вип. 3. – С.5-270.
4. Петрунь В.Ф. Заключение о результатах геологической рекогносцировки окрестностей раскопа 1991 г. позднепалеолитической стоянки Большая Аккаржа и визуальное изучение последнего / Виктор Федорович Петрунь // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003. – Вип. 3. – С.271-279.
5. Сапожников И.В. Каменный век Северо-Западного Причерноморья / И.В. Сапожников, Г.В. Сапожникова // Stratum plus. – 2011. – № 1. – С.15-149.
6. Сапожников И.В. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины / Игорь Викторович Сапожников // Кам'яна доба України. – 2003. – Вип. 3. – С.5-270.
7. Демиденко Ю.Э. Проблемы верхнего палеолита Северного Причерноморья и книга И.В. Сапожниковой «Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины» / Ю.Э. Демиденко, Д.Ю. Нужный // Stratum plus. – 2003-2004. – № 1. – С.507-523.
8. Сапожников И.В. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины / Игорь Викторович Сапожников // Кам'яна доба України. – 2003. – Вип. 3. – С.5-270.
9. Сапожников И.В. Каменный век Северо-Западного Причерноморья / И.В. Сапожников, Г.В. Сапожникова // Stratum plus. – 2011. – № 1. – С.15-149.
10. Смольянинова С.П. Палеолит и мезолит степного Побужья / Светлана Петровна Смольянинова. – К.: Наук. думка, 1990. – 107 с.; Станко В.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2 / В.Н. Станко, Г.В. Григорьева, Т.Н. Швайко – К.: Наук. думка, 1989. – 139 с.; Станко В.Н. К методике изучения микроструктур памятников палеолита / Владимир Никифорович Станко // Древности причерноморских степей. – К.: Наукова думка, 1993. – С.4-8; Главенчук А.В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / Алла Васильевна Главенчук // Stratum plus. – 2003-2004. – № 1. – С.206-227.
11. Станко В.Н. Охотники на бизона в позднем палеолите Украины / Владимир Никифорович Станко // Археологический альманах. – 1996. – № 5. – С.129-138.
12. Бибикина В.И. Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка 2 / В.И. Бибикина, А.В. Старкин // Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. – К.: Наукова думка, 1989. – С.127-131.
13. Станко В.Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников) / Владимир Никифорович Станко // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. – Одесса: Гермес, 1997. – С.14-27.
14. Станко В.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2 / В.Н. Станко, Г.В. Григорьева, Т.Н. Швайко – К.: Наук. думка, 1989. – 139 с.
15. Главенчук А.В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / Алла Васильевна Главенчук // Stratum plus. – 2003-2004. – № 1. – С.206-227.
16. Сапожников И.В. Каменный век Северо-Западного Причерноморья / И.В. Сапожников, Г.В. Сапожникова // Stratum plus. – 2011. – № 1. – С.15-149.

Піструїл Ігор Структура поселень епіграветських мисливців на бізона Північно-Західного Причерномор'я

У роботі розглядаються деякі аспекти структури поселень епіграветських мисливців на бізонів Північно-Західного Причерномор'я на прикладі двох пам'яток – Анетівка 2 та Велика Аккаржа. На обох пам'ятках розкопками досліджені макроскупчення поряд з якими були розташовані окремі мікроскупчення. Але інтерпретуються ці об'єкти по-різному. Порівняння цих структур на пам'ятках дає можливість припустити, що різниця між ними має, скоріш за все, не господарський, а кількісний характер (площа поселення та кількість інвентарю на Анетівці 2 набагато більше ніж на Великій Аккаржі).

Ключові слова: Північно-Західне Причерномор'я, верхній палеоліт, епігравет, Анетівка 2, Велика Аккаржа, структура поселення

Пиструил Игорь Структура поселений эпиграветских охотников на бизона Северо-Западного Причерноморья

В статье рассматриваются некоторые аспекты структуры поселений эпиграветских охотников на бизона Северо-Западного Причерноморья на примере двух памятников: Анетовка 2 и Большая Аккаржа. Интерпретация структур этих памятников различна. На обоих памятниках были исследованы «макроскопления» и отдельные небольшие комплексы археологического материала, состоящие из костей и кремневых изделий. Скорее всего, различия между структурами памятников имеют не хозяйственно-структурный, а количественный характер.

Ключевые слова: Северо-Западное Причерноморье, верхний палеолит, эпиграветт, Анетовка 2, Большая Аккаржа, структура поселения

Pistruil Ihor The site structures of Epigravettian bison hunters in North-west Pontic region

The paper deals with some aspects of site structure of Epigravettian bison hunters in North-west Pontic region on the base of key sites – Anetivka II and Big Akkarzha. There exist two main approaches toward their interpretation:

- *V.N. Stanko* considered Anetivka II to be the cult (religious) centre of several bison hunters' communities due to large bone-and-flint macro-assemblage, while separate micro-complexes were regarded as the places of cutting of hunted bison carcasses;
- *I.V. Sapozhnikov* interprets small complexes of accumulated archaeological material as reflection of seasonal household activity of individual hunter families (Big Akkarzha); macro-complexes, on the opinion of this author, can be the result of multi-layer accumulation of separate micro-complexes (Big Akkarzha), as well as of periodical «floor» / territory cleaning activity at the site (Anetivka II).

Both above mentioned sites can be compared in two ways:

- **similarity:** the presence of archaeological micro-assemblages and discrete small complexes consisting predominantly of bones and flint implements; the same spatial structure (in principle); the same object of hunting (bison bones prevail at both sites); the same technical and typological composition of investigated flint collections;
- **difference:** the size of site territory (the area of Anetivka II is several times more than Big Akkarzha); amount of flint implements (collection of Anetivka II is much more numerous); amount of bone implements (bone artefacts collection of Anetivka II is large and diverse in contrast to Big Akkarzha).

Thus the differences, identified between the sites has quantitative character and don't relate to factors of economical structure.

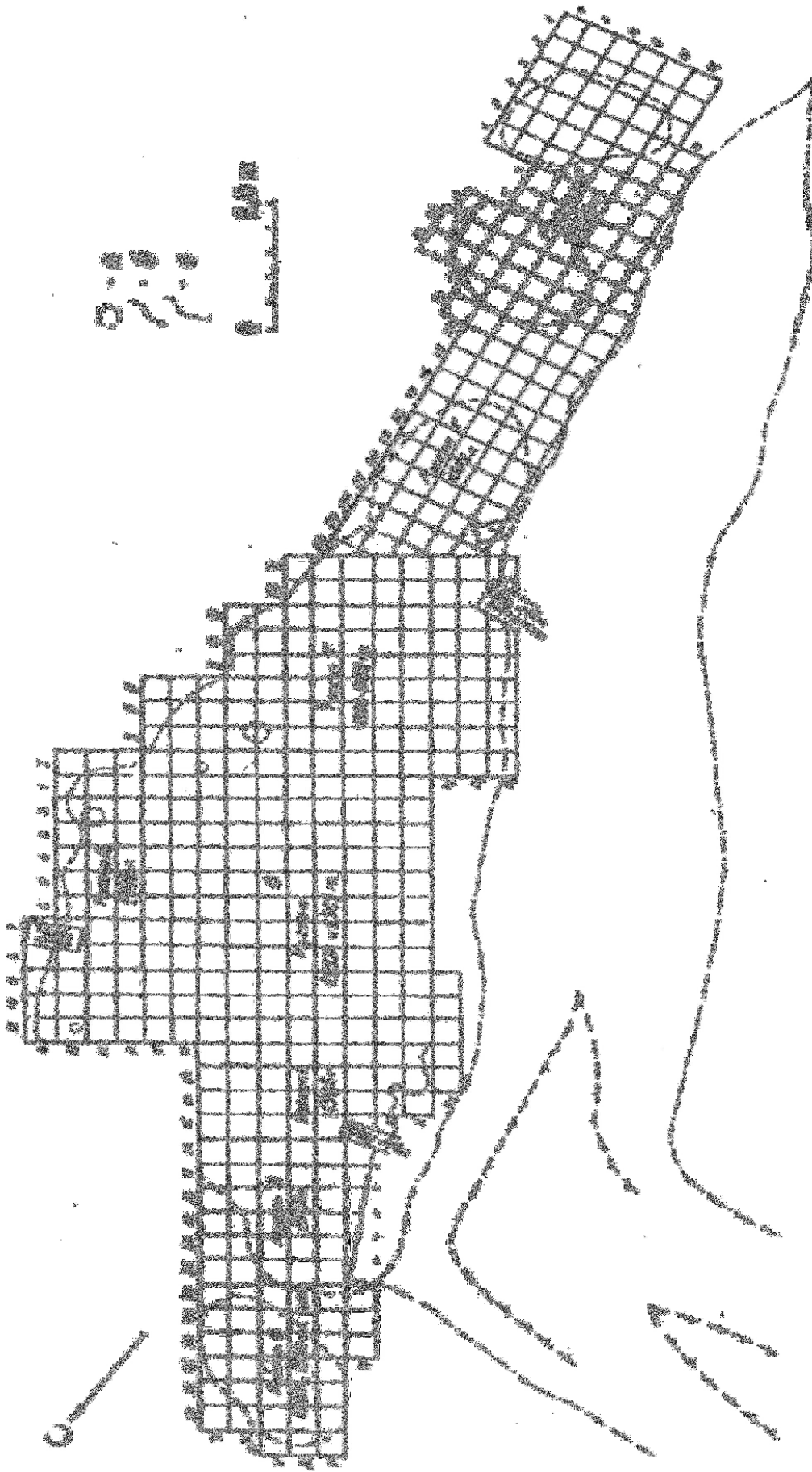
Key words: North-West Pontic region, Upper Palaeolithic, Epigravettian, Anetivka II, Big Akkarzha, site structure

Рецензенти:

Гребенников Ю.С., к.і.н., доцент

Панковський В.Б., к.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 17.09.2015 р.

Башкир Ақаржа. Об'єкт при розкопках 1937, 1941, 1965, 1985, 1986, 1988-1989 років.
 (а - план; б - границя культурного шару; в - стіни будівлі на глибинах 1,1-1,2 м)

Рис. 1. Загальний план розкопок стоянки Велика Акаржа (за: Сапожников, 2003. – С.15)

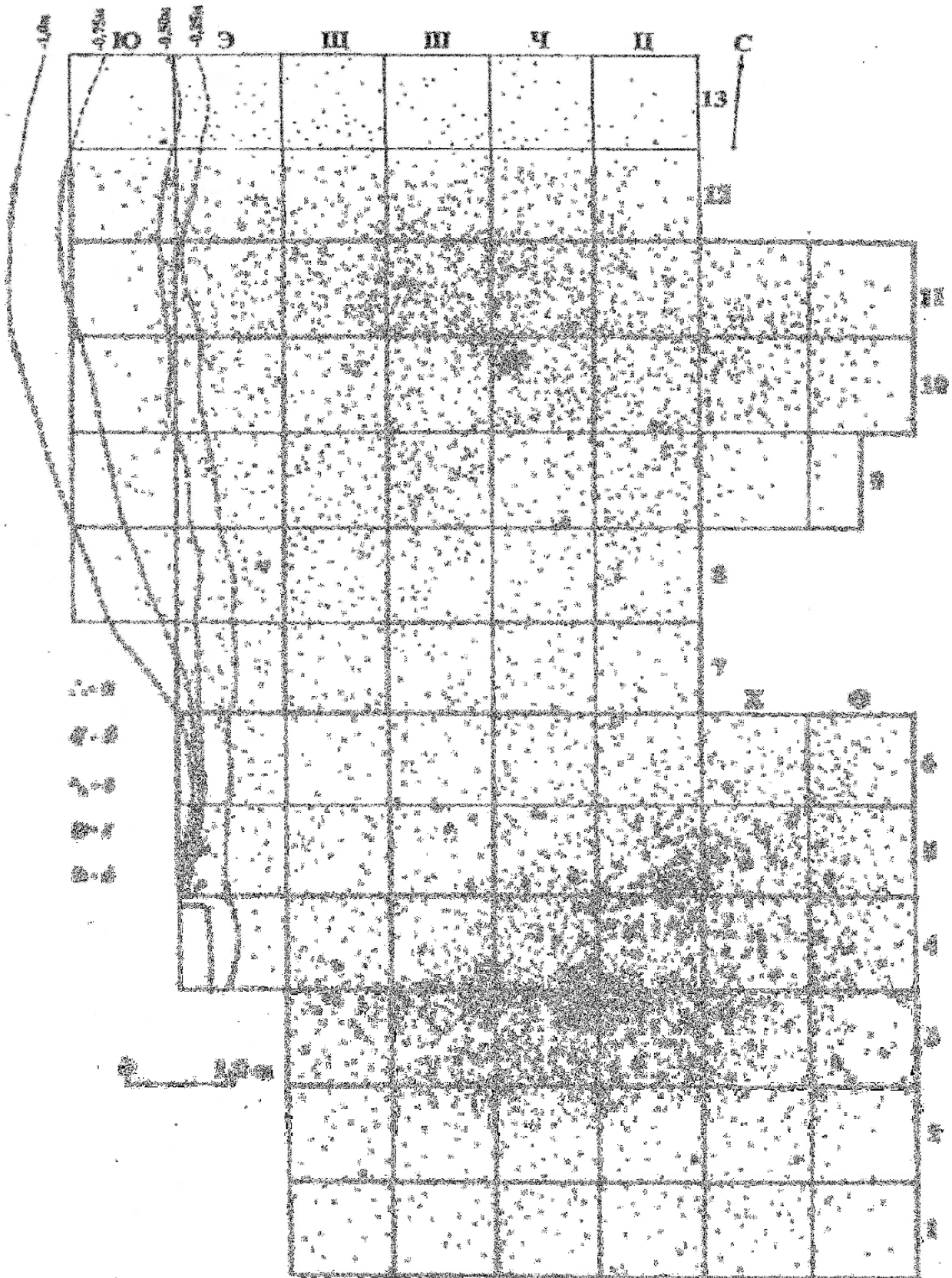

Рис. 2. Господарсько-побутові комплекси II та III стоянки Велика Акаржа (ГПК-II (південний) і ГПК-III (північний), (за: Сапожников, 2003. – С.146); розкоп Е 1992-1993 рр.; а – кремні, б – кістки тварин, в – обпалені кістки, г – зуби бізонів, д – раковини

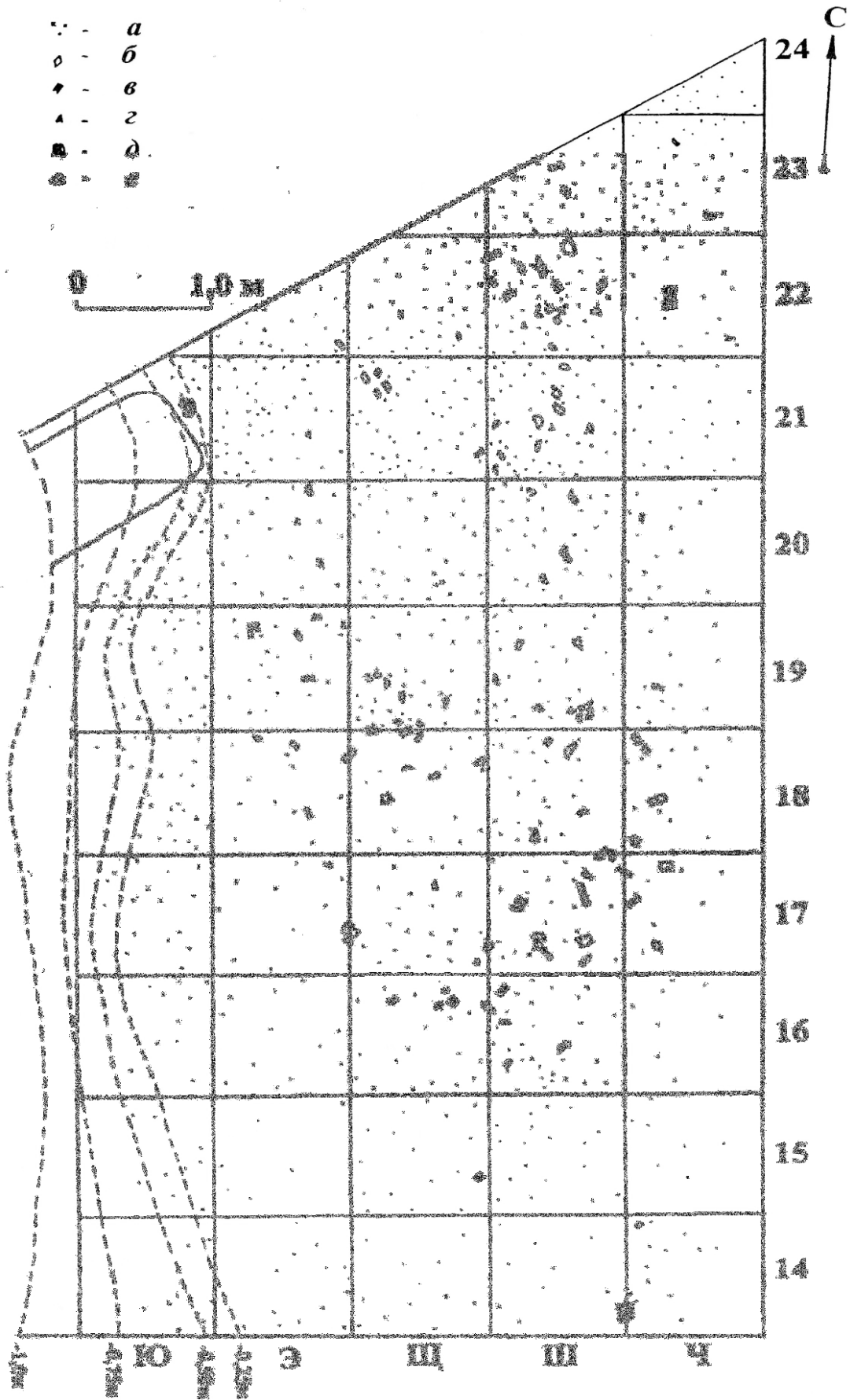

Рис. 3. Господарсько-побутовий комплекс IV стоянки Велика Акаржа (за: Сапожников, 2003. – С.156) розкоп Е 1993 р.;
 а – кремні, б – кістки тварин, в – зуби бізонів, г – обпалені кістки, д – камні, е – раковини

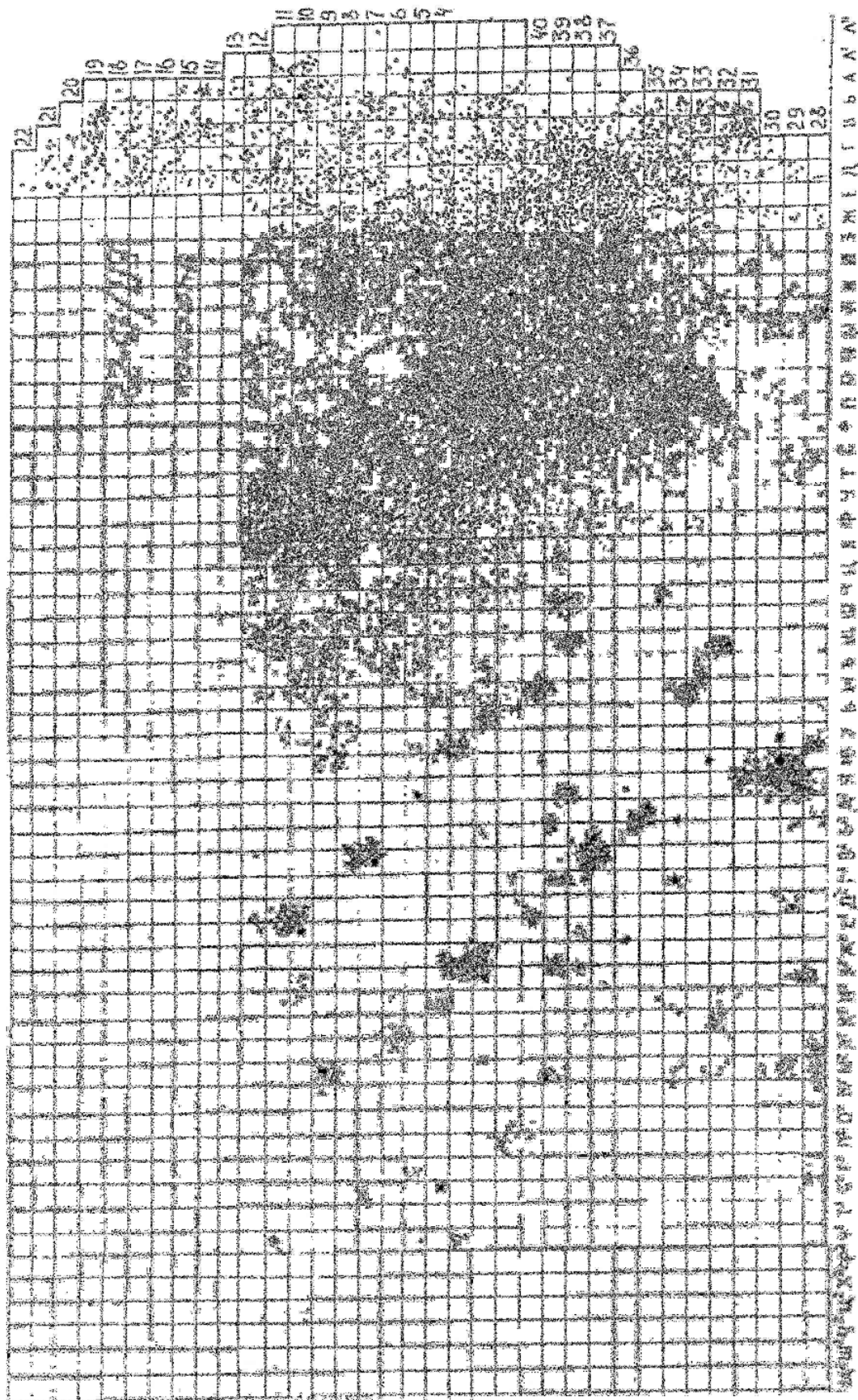

Рис. 4. Загальний план розкопані площі поселення Анетівка 2